

СРПСКИ НАРОД У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ 1941. ИЗМЕЂУ ГЕНОЦИДА И БОРБЕ ЗА СЛОБОДУ

Краљевина Југославија разбијена је због низа унутрашњих и спољних противуречности у априлском рату 1941. године. Разбиле су је немачке, италијанске и мађарске дивизије, потпомогнуте припадницама немачке националне мањине (фолксдојчерима) и хрватским усташама. У агресију на Југославију Хитлер је унео велику дозу србофобије као и жељу да се брзим гажењем југословенске територије надокнади изгубљено време за напад на СССР. За војни пуч у Београду, пропраћен 27-мартовским демонстрацијама, окривљен је у првом реду српски народ.¹

Окупаторска војска брзо је газила југословенску територију и већ 12. априла заузела претходно разрушени Београд, а 15. априла Сарајево. Освајањем Сарајева и заробљавањем Врховне команде југословенске војске практично је завршена окупација Југославије. У моменту потписивања акта о безусловној капитулацији земље, 17. априла, нашло се у Босни и Херцеговини десетак окупационих дивизија из састава два немачка и четири италијанска корпуса. Снаге тих корпуса, потпомогнуте усташама и проушашки оријентисаним елементима из редова Хрвата и муслимана, разоружавале су остатке југословенске војске, слале заробљенике у логоре, пљачкале имовину итд.²

У сплету замршених немачко-италијанских односа и њихових интереса, настала је у току априлског рата и Независна Држава Хрватска (НДХ) као једна од првих квислиншких творевина на тлу окупиране Југославије. На чело ове државе, у коју су укључене Хрватска (без једног дела поморског подручја), Срем, Босна и Херцеговина, доведени су Павелић и његове усташе. Чин проглашења НДХ обављен је 10. априла на дан уласка немачких трупа у Загреб.

На преговорима у Бечу, када је закључено да Босна и Херцеговина уђе у састав НДХ, утврђена је демаркациона линија поделе освојене територије Босне и Херцеговине између немачког и италијанског окупатора. Она је ишла од босанског Новог преко Приједора–Бања луке–Јајца–Травника–планине Прења до Рудог. По тој линији најзначајније

---

¹ Вид. Велимир Терзић, *Југославија у априлском рату 1941*, Титоград 1963, 373–658; Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939–1945*, Војноиздавачки и новински центар, Београд 1992, 97–132.

² Здравко Антонић, *Успонак у источној и централној Босни*, Војноиздавачки завод, Београд 1973, 53–95.

привредне области богате рудама, шумама, индустријским постројењима, путно-железничком мрежом и јефтином радном снагом (централна и североисточна Босна) нашле су се у немачкој окупационој зони. Примат немачког над италијанским окупатором у Босни и Херцеговини био је видљив и на разним другим пољима деловања.³

Када је вољом окупатора била уобличена НДХ је имала површину од 101.464 km² са укупно 6.500.000 становника, од чега 3.450.000 Хрвата, 1.975.000 Срба, 700.000 муслимана, 180.000 Немаца, 75.000 Мађара, 65.000 Словака, 40.000 Јевреја, 30.000 Словенаца, 5.000 Италијана и 28.000 осталих.⁴

При укључивању у НДХ, Босна и Херцеговина је захватила површину од 51.233 km² са 2.635.928 становника, од чега 1.289.307 Срба, 700.000 муслимана, 620.016 Хрвата, 13.059 Јевреја и 13.546 осталих. Као што се из изложеног види, око 690.000 Срба живело је на Банији, Кордуну, Лици, Горском котару, Далмацији, Загребу и неким другим областима и местима бивше бановине Хрватске.⁵

Немачке интересе у НДХ непосредно по окупацији штитио је 51. немачки корпус, а по његовом дислоцирању на Источни фронт, стигле су на упражњени простор посадне дивизије састављене претежно од људи старијих година из бивше Аустро-угарске. На тлу Босне и Херцеговине најдуже је била стационирана 718. немачка пешадијска дивизија, ојачана са неколико специјалних батаљона који су коришћени за чување важних објеката и комуникација. У време већих операција (пролећна офанзива 1942, у источној Босни, Херцеговини, Санџаку и Црној Гори, Козарска акција чишћења, операције на Неретви, Сутјесци, офанзиве у јесен 1943. и пролеће 1944) стизале су у Босну и Херцеговину и друге немачке дивизије које су учествовале у акцијама краће или дуже време. Истовремено, немачки окупатор је подстицао стварање и деловање усташке војске (разне родове и службе), јер је у томе видео замену за одсуство властитих снага које су му биле преко потребне на другим фронтovima. Тим чином је фактички постао саучесник геноцида усташа над Србима.

Чим је конституисана усташка влада је именovala неколико повереника који су радили на успостављању њене власти у Босни и Херцеговини. Међу њима су били: Петар Петковић, Петар Влашковић, др Иван Шарић, професор Хакија Хаџић, Божидар Брало, Јуре Францетић, Мијо Вучак, Доминик Бумбер, др Драгутин Камбер, др Мирко Оршанић, Јосип Стипанчић, Антун Алауповић, Драгутин Дујмушић, Мурат-бег Пашић, Адемага Мешаић, браћа Каџић и др. Њихов рад сондирао је терен за долазак у Сарајево посебног одреда усташке војске у друштву генерала Славка Кватерника и немачког генерала Глеза. Уз асистенцију немачких

³ Брчић Рафо, *Њемачко-италијанске сујројиносии око Босне и Херцејовине у свејлу окупиације 1941. године*, „Прилози Института за историју радничког покрета“, Сарајево 1967/3, 167–198.

⁴ *Историја Савеза комунистиа Босне и Херцејовине*, Сарајево 1990, књ. 1, 233.

⁵ Ђорђе Пејановић, *Становништво Босне и Херцејовине*, Београд 1055, 56–65.

трупа и придошлих усташа започело је и у Босни и Херцеговини стварање пирамиде усташке власти строго централизоване одозго надоле. Већина повереника, говорника, таборника, судија и других усташких већих и мањих функционера регрутована је из редова усташа-емиграната или оних Хрвата и муслимана који су још од раније припадали усташком покрету или га здушно подржали у време капитулације Краљевине Југославије. Потпуније обликовање маханизма усташке власти подстакла је и одлука Анте Павелића од 10. јуна 1941. по којој је територија НДХ подељена на 22 велике жупе од којих је у Босни и Херцеговини било седам: Врхбосна, Усора и соли, Сана и Лука, Лашва и Глаж, Крбава и Псат, Хум и Рама. У складу с демагошким напорима да се и у погледу језика оживи оно што је традиционално било хрватско, врше се и преименовања средњих начелстава у котарске области, општина у општине, полиције у редарство, жандармерије у оружништво итд. Све је било срачунато на то да се новоформирана НДХ очисти од сваковрсних примеса, које би подсећале на Србе и заједничку државу Југославију. Међутим, потпунију реализацију усташког плана омео је општенародни српски устанак, који се још у својој припремној фази појавио као негација усташке власти.⁶

Појава и развој устанка у Босни и Херцеговини 1941. у тесној је вези са понашањем појединих националних и верских ентитета у њој. Јер, они су настанак, ток и слом Краљевине Југославије (па у њој и Босне и Херцеговине) дочекали на различите начине. За највећи део српског народа био је то губитак државе и националне слободе. Због брзог пораза југословенске војске и крајње неизвесности у погледу будућности код њега се примећивала велика потиштеност и забринутост. Вест о формирању усташке НДХ и уласку Босне и Херцеговине у њен састав српски народ је примио са подозрењем и страхом. У његовој свести нису још била изbledела сећања из Првог светског рата и понашање хрватских припадника, посебно шуцкора. И усташки извештаји из првих месеци постојања НДХ редовно региструју да се Срби, нарочито у градовима „..... држе по страни и чекају своју коначну судбину“, односно „сви се налазе у стању неког исчекивања и увјерења да је садашње стање државног уређења само пролазно, надајући се да ће побиједити на крају Енглеска“.

Код муслиманског становништва однос према окупацији и анексији Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске, постојању и деловању Краљевине Југославије, па и стварању и укључивању Босне и Херцеговине у њен састав био је вишедимензионалан. Највећу подршку окупацији и сарадњи са усташама дали су они слојеви муслиманског друштва – челници Југословенске муслиманске организације, већи део клера, земљопоседници, одређени градски слојеви, који су у новој констелацији снага и друштвених односа на Балкану и у Југославији видели шансу за ре-

⁶ Здравко Антонић, *Окупијација и почетак окупијаторско-усташког штерора у тузланској олбасији, Тузла у радничком покрету и револуцији*, Тузла 1979, књ. 1, 734–759.

вандикацију према Србима и повратак својих, махом преживелих позиција ускогласног карактера.

У крајевима насељеним Хрватима или где је то становништво било бројније, расположење се кретало од традиционалне сељачке спорости и пасивности до еуфоричне подршке Павелићу и његовим усташама. Тон тој еуфорији давали су већи део католичког клера, хрватска чаршија, ма-лограђански елементи и део сељаштва.

На различиту скалу верских, националних и политичких распложења код појединих ентитета становништва према чину окупације и стварању НДХ, надовезали су се и окупатори и усташе и све учинили да те разлике још више пробуде. Хрвате су прогласили владајућим народом, муслимане „хрватским цвијећем“, а Србе су предодредили за уништење и ставили ван закона.⁷

По укључивању Босне и Херцеговине у састав НДХ у њу су стизала, једно за другим, разна упутства и наређења за завођење насиља и терора над Србима. Почело је забраном разних политичких партија и просрпских организација (организације солунских добровољаца „Сокола“, „Просвете“ и др., забране ћириличног писма, јавног окупљања, кретања, отуђивања колективне и приватне имовине), а завршило се отимањем српске имовине, протеривањем, прекрштавањем и физичком ликвидацијом мушкараца, жена и деце.

Почетком јуна склопљен је посебан споразум између немачких и усташких власти којим су били договорени правци, број и начин отпремања српског становништва у Србију и Црну Гору. Према немачким подацима, у Србију је до августа 1941. било већ протерано 180.000 људи. У књизи „Избеглиштво у Босни и Херцеговини 1941–1945“ др Мишо Хамовић износи податак да је у четири ратне године у Србији нашло уточиште око 400.000 српских избеглица из Босне и Херцеговине. Штета је што нема података и за број пребеглих избеглица у Црну Гору, мада се из парцијалних извештаја зна да се и тамо кретало српско становништво, нарочито из Херцеговине. Тешко да ће се икада прецизно утврдити број Срба који су са званичним дозволама немачких и усташких власти, уз коришћење саобраћајних средстава, успели да стигну у Србију или Црну Гору, а још теже оних који су бежећи испред немачко-усташких казних експедиција успевали да преброде Дрину или херцеговачка брда и да се тако спасу. И подаци Комесаријата за избеглице, на чијем је челу стајао неуморни Тома Максимовић, такође говоре да је Србија примила из Босне и Херцеговине око 400.000 избеглица.⁸

⁷ Анто Бабић, *Народи Босне и Херцеговине према КПЈ и револуцији, Радничка каласа и КПЈ у борби за социјализам у Босни и Херцеговини*, Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Посебна издања, књ. XIII, Одјељење друштвених наука, књ. 3, Сарајево 1970, 31–46.

⁸ Милош Хамовић, *Избеглиштво у Босни и Херцеговини 1941–1945*, Београд 1994, 111–226.

Упоредо са наметнутим исељавањем Срба у Србију и Црну Гору, текао је и процес превођења Срба у католичку веру. Већ 3. маја 1941. изашла је одредба о преласку са једне вере на другу при чему се имало у виду проверавање оних колетивитета православаца где су они чинили мањину према католицима. Због затирања трагова о преласку, јер је знатан број покатоличених Срба касније побијен, а и небриге државних органа Титове Југославије, тешко ће се моћи мериторније установити цифра прекрштених Срба у Босни и Херцеговини. Кардинал Алојзије Степинац, у свом извештају папи Пију XII, као једну од посебних тековина усташке власти наводи превођење око 240.000 Срба на веру бивших њихових предака, односно католика.

Ипак, најсуровији облик „решавања српског питања“ била је физичка ликвидација. Сачувани су бројни трагови и потресна сведочанства о стрељањима и покољима стотина хиљада људи, жена и деце уз коришћење најразноврснијих морбидних облика иживљавања. На удару су се најпре нашли разоружани српски војници и официри, солунски добровољци, свештеници, припадници бившег „Сокола“, трговци, учитељи, угледнији и ратоборнији сељаци, чиновници пореклом Црногорци и Србијанци, а како је време одмицало и усташе постајале организоване и јаче, одмазде над Србима биле су све шире и масовније. Већ средином априла, усташе су у Славонској Пожеги похапсиле око 300 људи и махом их побили. На исти начин су поступили 17. априла са 25 сељака Срба из Старог Села. Дана 26/27. априла стрељали су у селу Гудовац код Бјеловара 195 Срба, а у селу Будинци 137. У исто време одвели су из Грубишиног Поља у логор „Даницу“ око 600 људи. Из Плашког и околних села покупљено је, крајем априла, више десетина људи који су побијени у Огулину. У Бихаћу су усташе 29. априла ухапсиле три виђенија Србина и убили их у војном логору у Жегру. У ноћи 4/5. маја вршена су масовна хапшења и стрељања Срба у Сиску и околини. На Гранику је побијено око 450 Срба и бачено у Саву. У Бањалуци усташе 5. маја су убиле епископа Платона Јовановића са још 37 највиђенијих Срба. У Благају код Слуња убијено је 6. маја (на Ђурђевдан) 500 Срба. Истог дана Немци су убили и обесили у Санском Мосту 30 сељака Срба, као одмазду за пружање отпора усташама који су претходног дана насрнули на њихову крсну славу и женску чељад. У ноћи 11/12 маја, усташе су у Глини и околини похапсиле 520 Срба и после два дана мучења побили их на утоку потока Маје у реку Глину. У Крупи на Врбасу Немци су 12. маја обесили три сељака. Средином маја затворен је у Тузли парох Јован Магарашевић, а крајем истог месеца отпремљен у логор Госпић где је убијен. Како су пролазиле недеље недела усташа су се све више преносила и на остале области Босне и Херцеговине.⁹

⁹ Драгослав Страњаковић, *Највећи злочини садашњице–Пајинџе и сјрадања српској народа у НДХ 1941–1945*, Дечије новине–Јединство, 1991, 187–432.

После посете Анте Павелића Адолфу Хитлеру 7. јуна 1941. преузете су још обимније акције на уништавању Срба, а после напада Трећег рајха на Совјетски Савез 22. јуна 1941. оне попримају чудовишне размере. Средином јуна извршена је у Босни и Херцеговини масовна хајка на православне попове, којом приликом је један број одмах побијен у својим парохијама, а остали отпремљени у сабирне логоре у Хрватску. Један број ових попова спасила је влада Милана Недића уз помоћ Немаца. Средином истог месеца усташе су поклале више група Срба у северној Далмацији. У тврђави у Книну покљано је 50 претходно ухапшених сељака. На путу Книн–Грачац ликвидирана је друга група. У ноћи 19/20. јуна похватана је у Книну и Книнском пољу група од 76 Срба који су одмах побијени у Промини. И у селима врлишке, дрнишке и проминске општине, убијено је преко 250 људи. Из затвора „Кула“ у Бихаћу усташе су 17. јуна почели да одводе над Рисовачку јаму групу по групу Срба и да их тамо убијају. Крајем јуна, усташе су у Босанској Костајници живе разапели Станка Куннића, Стојана Крнету, Божу и Лазу Јајчанина, заковавши им руке и ноге на врата. Крајем јуна, усташе из Бихаћа похарале су Личко Петрово Село, побиле мушкарце и дотерали у Бихаћ женско робље и велики плен у стоци. Користећи околност да је 28. јуна српски највећи национални празник Видовдан, усташе су извршиле до тада најзамашнију хајку на виђеније и значајније Србе. Само у источној Босни похватано је и том приликом затворено око 758 Срба и то из сваког града и села по неколико. Тако је затворено у: Бијељини 27, Брчком 14, Босанском Шамцу 24, Тузли 35, Власеници 54, Кладњу 27, Братунцу 11, Брези 71, Високом 19, Олову 25, Семизовцу 36, Пазарићу 47.¹⁰

У српској Херцеговини усташе су побиле и неколико талаца, око 12.000 људи, жена и деце. Још док је рат трајао они су нападали југословенску војску у повлачењу и расулу, а затим су током маја и јуна искаљивали свој националистички бес над бројним незаштићеним људима у Мостару, Чапљини, дуж Неретве и у бројним другим српским насељима. У извештају Крилног оружничког заповедника из Билећа каже се: „Ноћу 4/5 јуна о.г. усташе на челу Херманом Тоногалом убиле су 140 људи српске националности из села Корита код Гацког и бациле их у Голубију јаму дубоку око 30 метара“. У истом акту се истиче да су бацани у јаму „... и неки људи који нијесу били мртви“ и да их је наредних дана „убијено још 27“ што значи да се „у њој налази 167 љешева“. Истовремено, усташе су у околини Љубиња убиле 143 сељака и бациле их у јаму у селу Капавица, а 23. јуна похватали су и побили у Поповом Пољу још 168 особа и бацили их у јаму Ржани до. Првих дана јула бачено је у јаму Шурманци око 500 полуживих жена, деце и стараца. На сличан начин пуњене су и јаме Хутово, Бенина ограда, Пандурица, Шурманци,

¹⁰ Душан Лукач, *Усташанак у Босанској крајини*, Војноиздавачки завод, Београд 1967, 45–71.

Кравица, Видоња, Бивоље брдо, али исто тако усташе су убијале Србе на улици, кућном прагу, на њивама, у воденицама, обалама река и потока и свугде где су се они кретали или покушавали да се склоне. Било је то време невиђеног лова на људе. Жртвама су вађене очи, сечени језици, полни органи, пребијане руке и ноге, вађена жива деца из мајчиних утроба и примењиване друге бестијалности. Неки учесници у масакрима већ су се хвалили да су очистили простор Гацко–Автовац–Билећа–Невесиње и да су тиме задужили НДХ.¹¹

За разлику од источне Босне, где је српски национални празник Видовдан „обележен“ претежно затварањем Срба, у Херцеговини је то прерасло у масовне покоље без икакве селекције. Тако су у Чапљини и околним селима усташе поклале 526 људи. Само на стратишту код Опузена убили су 283, а Неретва око Мостара била је пуна лешева измасакрираних људи.

Током јула усташки план истребљења Срба нарочито је форсиран у срезовима Босанске крајине, Лике, Баније, Кордуна, источне Босне, посебно тамо где је становништво живело измешано као нпр. у цазинском, бихаћком, крупском, босанско-новском, приједорском, кључком, ливањском, а у источној Босни у фочанском, вишеградском, власеничком и зворничком срезу. У трећој декади јула Ливањско поље било је захваћено масовним покољима. У Пролошку и суседне јаме бачено је преко 1500 људи и жена. Рачуна се да је крајем јула, само у бихаћком, босанско-крупском и цазинском срезу побијено преко 20.000 Срба. На подручју Санског Моста убијено је око 6.000, а око Приједора и Босанског Новог 6.500. Дошло је до масовног затварања Срба и у околини Сарајева, Добоја, Вишеграда, Фоче и Рогатице, а у Власеници су забележени и масовнији покољи.¹²

Италијанске команде стациониране на територији НДХ слале су у Рим извештаје у којима је стајало да је „до септембра 1941. само на подручју Лике убијено 80.000 Срба, а на читавој територији НДХ око 300.000“. Едмунд фон Глез Хорстенау, немачки генерал у Загребу, сачувао је у свом Дневнику податак о томе да је добијао од усташких органа извештаје како је само до фебруара 1942. број убијених Срба у НДХ износио од 200.000 до 700.000, али да он сматра цифру од 300.000 тачном.¹³

Због свега изложеног устанак српског народа у Босни и Херцеговини 1941. био је неминован. Он је избио због тога што се српски народ нашао пред алтернативом: геноцид или борба за слободу. С обзиром на

¹¹ Саво Скоко, *Покољи херцеговачких Срба 1941*, Стручна књига, Београд 1991, 31–362.

¹² Будо Симоновић, *Огњена Марија Ливањска*, Ливно 1991, 9–428.

¹³ *Злочини на југословенским територијама у Првом и Другом свјетском рату*, зборник докумената, том I, 1030; Славко Вукчевић, *Геноцид у НДХ 1941*, „Војноиздавачки гласник“, Београд 1994/1–2, 100.

чињеницу да је тај народ имао јако изграђену представу о својој прошлости, свој понос, расну свежину, забаштињено искуство из претходних бунана и устанака, логично је да он није имао другог пута до борбе свим средствима против усташке немани.

Први самоорганизовани оружани отпор већих размера у Босни и Херцеговини пружили су 3. јуна 1941. сељаци села Дрежња у невесињском срезу. На вест да усташе иду на њихово село, они су прихватили оружје и оруђе (секире, виле, мотике) и пружили им отпор. То је уједно био сигнал другим суседним селима, општинама и срезовима источне Херцеговине да се лате оружја. Тако су 6. јуна нападнуте и запаљене усташко-домобранске постаје у селима Степен и Казанци у гаташком срезу и то као непосредан одговор становника ових села на злочине усташа почињене над Коринтском јамом. Порушен је мост код села Степен, а 7. јуна нападнуте су и заузете усташке постаје у селима Јасенику и Врби. Овај збир оружаних подухвата херцеговачких устаника сливен у целину његових наредних борби, које су се крајем јуна распламсале, ваља тумачити као почетак устанка у Босни и Херцеговини 1941. године.¹⁴

Припреме и почетак оружане борбе против окупатора, иза којих стоји КПЈ, нису увек ишле у складу са ситуацијом у појединим југословенским земљама и покрајинама. Све до 22. јуна, па и касније, Партија је своју политичку и војну активност усмерила на градове и индустријске центре у развијеним деловима земље. Рачунала је на пружање отпора окупатору кроз саботаже и диверзије. У тој концепцији Босна и Херцеговина и српски народ у њој, нашли су се на далекој периферији, изван видног поља партијског центра. Тек крајем јуна, Тито је јавио Стаљину: „Ми припремамо народ на устанак против окупатора, јер код народа је велика спремност на борбу. Јавите нам ваше мишљење о томе“. Тито прећуткује да појасни како је та спремност постојала само код српског народа, а не и код осталих. Стаљинов одговор 1. јула гласио је: „Организујте не губећи ни једног минута, партизанске одреде и распирујте у непријатељском залеђу партизански рат.“ Први децидирани назив „устанак“ потиче од ЦК КПЈ у прогласу „Народима Југославије!“ од 25. јула 1941. у коме се каже: „На устанак српски народе!“, али се пре свега мисли на српски народ у Србији. О већ подигнутом устанку у Херцеговини нигде се не говори у партијским документима.¹⁵

Када се пажљиво прати стање и понашање организације КПЈ у Босни и Херцеговини, запажа се да је у њој дуго времена била присутна оријентација на саботаже и диверзије по градовима. Мало је било комуниста који су од почетка окупације веровали да ће српско село, и то пре свега у Босни и Херцеговини и српским областима бивше Хрватске

¹⁴ Саво Скоко, *истио*.

¹⁵ *Документи централних органа КПЈ-НОП и револуција 1941-1945* Београд 1985, књ. 1. 64-65.

бановине, бити основно упориште устанка а затим и дугорочне борбе против усташа и окупатора. Избијање устанка у Херцеговини 3. јуна, а затим и у Босни, није изненадило само окупатора и усташе него и неке комунисте, у чију шему књишких партијских припрема није могла да „стане“ нова устаничка ситуација. Уместо масовног одзива радника-пролетера, сиромашних сељака и поштене интелигенције, на бранику борбе су се појавили полуписмени српски сељаци. Зашто су они пошли у борбу? Из нужде. Све друго што им се лепи обична је лаж. Иза одлуке о почетку борби у многим селима није стајала ничија директива, већ ју је производила конкретна ситуација. Разумљиво је да су у условима колективне опасности и одбране села од насртаја усташа, избијали на површину брзо одређени предводници, али не по жељи Партије, него по мери народа и личној храбрости. Подигнути устанак је схваћен, пре свега, као одбрана голог живота и иметка, а потом као дугорочнија борба.¹⁶

Најбројније оружане акције широм Босне и Херцеговине где су живели Срби, изведене су крајем јула и почетком августа 1941. и претежно су везане за уништавање оружничких постаја, кидање телефонско-телеграфских линија, заседе на цестама, спречавање саобраћаја и нападе на мања (понегде и већа) непријатељска упоришта. Али, неочекивано брзо, ове акције су проширене и прерасле у устанички фронт великих размера. У устанку су се нашла не само села у којима је било локалних или придошлих комуниста из градова него и села, па чак и читаве општине и срезови, у којима није било ниједног члана КПЈ. При ослобођењу Хан Пијеска, Дрињаче, Сребренице, Братунца у источној Босни, не може се уопште говорити о учешћу комуниста, већ је то дело ратоборних сељака, углавном солунских добровољаца. После првих окршаја са усташама, домобранима и муслиманском милицијом, оружане гупе и десетине са којима се пошло у борбу, прерасле су у чете и батаљоне. Мада то нису биле чвршће војне формације, оне су ипак импоновале својим бројем и буђењем самопоуздања. Током августа и септембра у устанак су улазили не само појединци и групе, него често и општине, срезови па и регије. Комунистичка руководства из градова су настојала да преко својих повереника и пунктова у појединим устаничким средиштима: на Романији, Бирчу, Озрену, Мајевици, Херцеговини, средњој Босни, Босанској крајини итд. ставе читаву устаничку масу под своју контролу. Чињеница је да је изванредан број устаничких територија примио временом најближу партизанску команду, али је било доста устаничких простора који су се томе одупирали и касније примили четничку команду. У босанско-херцеговачким условима тешко је уопште повући границу између партизанске и четничке сфере у устанку и то не само у погледу

¹⁶ Вид. Исто Јовановић, *У служби револуције*, за штампу приредио Војислав Милин, Нови Сад 1987, стр. 69–116; *Чланци и грађа за културну историју источне Босне*, Београд 1961, 11–20; Душан Лукач, *Бањалука и околица у рату и револуцији 1941–1945*, Бањалука 1968. 108–172.

територија, него и у оријентацији сељаштва на једну и другу страну. Све је то било и остало у некој врсти конфузије до краја рата. Од првих побуна против усташа до краја 1941. у Босни и Херцеговини се обликовао низ устаничких центара: источно-херцеговачки, јахоринско-калиновачки, романијски, бирчански, мајевички, озренски, сребреничко-братуначки, семизовачки, дрварски, подгрмечки, козарски, јањско-пљевски и др. око којих су се у већој или мањој мери окупљале и све друге устаничке снаге. Употребом ових снага увелико је разрушен систем власти НДХ, створена велика слободна територија, организован позадински живот и успостављена нека врста равнотеже између усташко-окупаторских и устаничких снага.¹⁷

На почетку устанка подела на партизане и четнике није била толико изражена, а посебно се није јаче осећала код бораца. Главно је било да се протерају усташе и ослободе поједина места. Али, када је кроз заједничке борбе ликвидирао низ непријатељских гарнизона, заплењене веће количине оружја, новца и хране, избио је на површину низ питања око командовања појединим јединицама, поделе ратног плена, снабдевања, организације фронта и позадине. Платформа ослободилачке борбе коју су пропагирани комунисти није се уклапала у платформу четничког покрета Драже Михаиловића. Међутим, те супротности у Босни и Херцеговини нису биле толико изражене као у Србији из простог разлога што централе тих супротних струја нису биле у Босни него у Србији. У источној Босни је дошло и до споразума између партизанских и четничких команди 1. октобра 1941. Међутим, тај споразум није био дугог века јер су се разлике међу покретима све више продубљивале, а на њих је знатно утицао сукоб између четника и партизана у Србији.¹⁸

Ситуација је постала још тежа и сложенија када је у источну Босну дошао Тито са 1. пролетерском бригадом и када је под утицајем московске офанзиве Црвене армије заузет оштрији курс према великосрпској буржоазији а с тим у вези и према краљевској влади у избеглиштву и четницима Драже Михаиловића у земљи. Устанички покрет у Босни и Херцеговини запада почетком 1942. у велику кризу коју продубљују и велике немачко-усташке офанзиве на ове земље. Раскол између четничког и партизанског покрета платио је у првом реду српски народ без обзира да ли је гинуо као партизан, четник или жртва немачко-усташког терора.

¹⁷ Здравко Антонић, *О устанку у источној Босни после савјетовања у Сјолицима*, „Прилози Института за историју радничког покрета“, Сарајево 1972/8, 187–256; Ђорђе Пилевић, *Херцеговина 1941. (1941. у историји народа Босне и Херцеговине)*, Веселин Маслеша, Сарајево 1973, 218–245.

¹⁸ *Зборник НОР-а*, том IV/1, 7–9.

ZDRAVKO ANTONIĆ

LE PEUPLE SERBE EN BOSNIE ET HERZEGOVINE EN 1941
ENTRE LE GENOCIDE ET LA BUTTE POUR LA LIBERTÉ*Résumé*

Dans le labyrinthe des intérêts allemano-italiens compliqués en Royaume de Yougoslavie déjà occupée le 10 avril 1941 fut constitué l'Etat Croate Indépendant en tant qu'une des premières créations quislingues. Dans son cadre la Bosnie-Herzégovine avec ses 1.280.000 des Serbs environ fut également intégrée. Leur situation sous la domination des oustachis étant devenue extrêmement compliquée et difficile les obligea à s'insurger. Par la force de leurs armes des territoires importants de Bosnie-Herzégovine ont été libérés, mais l'efficacité des insurgés s'est affaiblie au moment de formation des différences idéologiques plus considérables entre les commandes des partisans et des tchetniks. L'insurrection bosniaco-herzégovine tomba au début de 1942 en une crise politique et militaire se brisant le plus fort sur le peuple serbe en soit-disant arrière.

